

Тамара ЯЩУК

«ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР» У ВИКЛАДАННІ ФІЛОСОФІЇ У ВУЗІ

Необхідність переосмислення призначеності і функцій філософського знання у сучасній системі освіти в зв'язку з радикальними суспільними перетвореннями в нашій країні актуалізує проблему визначення змісту, структури і спрямованості матеріалу, який має становити основу базових вузівських курсів філософії.

«Європейський вибір» як культурно-цивілізаційна орієнтація української перспективи має знайти чітке відображення в освітньому процесі, особливо у викладанні дисциплін соціогуманітарного профілю.

Саме курс сучасної філософії повинен стати основним при вивченні філософії у вузі. Він мусить одержати знання про те, як розглядаються в контексті сучасної філософської культури уже відомі йому філософські питання. Курс сучасної філософії як основа викладання філософії в цілому у вузі має містити у собі аналіз основних сучасних філософських систем, долучаючи сюди в ролі рівноправних складових такі провідні течії як аналітична філософія, феноменологія, постструктуралізм, постмарксистські школи.

Необхідність переосмислення призначення і функцій філософського знання у сучасній системі освіти у зв'язку з радикальними суспільними перетвореннями в нашій країні актуалізує проблему визначення змісту, структури і спрямованості матеріалу, який має скласти основу базових вузівських курсів філософії. Виконання такого завдання неможливе без врахування стратегічних орієнтирів і цілей трансформації суспільства. Подолання економічної стагнації, прискорення демократичних перетворень та інтеграція України в європейське співтовариство — це ті орієнтири, які мають визначати пріоритети і цінності філософського компонента системи вищої освіти.

«Європейський вибір» як культурно-цивілізаційна орієнтація української перспективи має знайти чітке відображення в освітньому процесі, особливо у викладанні дисциплін соціогуманітарного профілю. Стосовно філософії як навчальної дисципліни це означає, в першу чергу, усвідомлення самого факту, що ми живемо в ситуації інтенсивного культурно-цивілізаційного перелому, необхідність оцінки породжених ним інновацій, аналіз

чинників, що позначаються на динаміці і повноті культурно-цивілізаційних перетворень. Своєчасна реакція на швидкоплинні зміни, мобільність у визначенні проблематики курсу (при збереженні основного ядра матеріалу, яке забезпечує фундаментальність філософської підготовки), вимагають також пошуку більш досконалих, переважно діалогічних методичних форм організації навчального процесу. Перш ніж говорити про зміни у змісті і формах викладання філософії у вузі, необхідно чітко окреслити те коло явищ і процесів, що характеризують інноваційні зміни цивілізаційного характеру в нашому суспільстві, позаяк без цього визначення провідних тем і акцентів у їх вивченні матиме випадковий суб'єктивістський характер.

Переломний характер, інноваційність суспільних явищ позначаються, перш за все, на змінах у способі визначання і конструювання індивідуальної ідентичності. Все більш поширеною є орієнтація не на вірність категоріям спільнотним, колективістським: етнічним, професійним, родинним, а на утвердження цінності самореалізації, цінності власної особи, здатність до вибору і реалізації індивідуального життєвого проекту. Такі прояви свідчать, що молодь через зміст свого життєвого проекту вже стихійно орієнтована на прийняття цінностей індивідуалізму, але при цьому погано собі уявляє їх органічне поєднання з іншими характерними особливостями європейської цивілізації.

Слід також брати до уваги, що визначання вектора культурно-цивілізаційного перелому в українському суспільстві треба здійснювати в двох площинах: з одного боку, ми спостерігаємо зміни в структурі суспільних відносин в економічній сфері, з іншого — в площині продукування смислів і пов'язаних з ним проблем суспільної комунікації. Перший із означених аспектів має занадто амбівалентні виміри, щоб можна було однозначно класифікувати вектор змін в економіці, соціальній структурі.

Курс філософії має дати всебічний аналіз західного типу цивілізації, його типологічних характеристик.

Європеїзм — це сукупність елементів, що утворюють цю культуру: християнство, гуманізм, національні держави, раціоналізм. Відповідно можна визначити етапи на шляху формування європеїзму:

I — єврейські пророки й єврейська Біблія, тобто передумови християнства;

II — класична Греція, яка мала визначальну роль у формуванні культури Нової Європи;

III — еліністично-римський світ, який дав римське право, Імперію і християнську церкву;

IV — західне середньовіччя, коли в глибинах буття сплавлялись і переплавлялись досягнення попередніх етапів і готувався сучасний європеїзм. Середньовіччя — то не провал між античністю і Відродженням, а необхідний етап у формуванні європейської цивілізації.

Європеїзм потрібен нам, щоб вирішити власні проблеми. Треба чітко усвідомити, перш за все, про який європейський цивілізаційний вибір ведемо мову — модерн чи пізній модерн, чи постмодерн?

Надалі істотне значення надається науково-технічній раціональності, експресивній моделі емоційності, ідеалу ідентичності, ідеям гуманізму і забезпечення прав людини.

Транзитивний характер нашого суспільства обумовлює ситуацію світоглядної і ціннісної невизначеності, співіснування різнорідних, часом протилежних ціннісно-нормативних орієнтацій в свідомості людей. У цих умовах суспільство потребує консолідуючої системи ідей, які б сприяли інтегруванню суспільства. Проблема інтеграції України в європейський соціокультурний простір за таких обставин покладає особливу відповідальність на інтелігенцію як на інтелектуальну і духовну еліту нації. Саме вона через просвітницьку діяльність у першу чергу сприяє формуванню політичної культури нації, транслює в масову свідомість узагальнене уявлення про іншу культуру, сприяє подоланню стереотипів у міжкультурній комунікації, коріння яких слід шукати в минулому, що ще не відійшло, ще й досі актуально присутнє в ментальності. Формуванню такого типу інтелігенції має сприяти освітня реформа, всі її складові. Ця реформа має орієнтуватись на вироблені в європейській культурі засади гуманістичної освіти і виховання.

Гуманістично орієнтована освіта має своєю метою підвищення людського розвитку, добробуту і гідності поза релігійними, ідеологічними і національними ідеалами і цінностями. Вона має базуватися на трьох основних принципах:

— Філософський. Він заснований на концепції людини як автономної і раціональної істоти, повазі до фундаментального принципу свободи, раціональному мисленні, моральній совісті, образній творчій уяві.

— Соціополітичний. Він містить універсальну етику людської рівності, взаємності й солідарності, політичного плюралізму і гуманної демократії.

— Педагогічний. Полягає в зобов'язанні допомогти всім індивідам зрозуміти і вдосконалити їх потенціальні здібності.

Це освіта, що відповідає вільній людині. Сенс такої освіти — досягнення наповненого, гідного людського життя з оволодінням культурою і громадянським духом. У минулих двох сторіччях, однак, культурні тенденції освіти — зміна у науковому та критичному мисленні і ліберальній і егалітарній демократії — спричинили зміни в теоріях і методах гуманістичної освіти. Це стало більш демократичним і плюралістичним, неупередженим і критичним, чутливим і уважним до культурних й індивідуальних відмінностей і потреб. Незважаючи на розходження в підходах, здається, що всі сучасні гуманістичні педагоги поділяють зобов'язання гуманізувати їхніх студентів у дусі інтелектуальної волі, моральної автономії і плюралістичної демократії. Вони прагнуть забезпечувати такий зміст освіти, що, з одного боку, звільняє їхніх студентів від нецтва, упередження, відчуження і хибної свідомості і, з іншого, стимулює їх до реалізації їхніх людських потенційних можливостей, до найбільш повної самореалізації своєї особистості.

Теоретично, гуманістична освіта може класифікуватися в чотирьох відмінних підходах. Перший міг би називатися класичним, котрий невід'єм-

но має на увазі існування ідеалу людського удосконалювання, що повинен служити як універсальна й об'єктивна модель освіти для формування всіх людей людьми. Походження цієї форми гуманістичної освіти можна віднайти у давніх Афінах, особливо в ідеях Перикла, Сократа, Протагора, Платона, Аристотеля. Кількома сторіччями пізніше це були католики, які встановили як нормативну і формуючу освіту для вільних людей, що прагнуть до культивування правильного судження і шляхетного характеру. Ренесанс був першою епохою, у якій люди назвали себе гуманістами. Ці гуманісти мали настанову емансипуватися від нещастя, догматизму, і самопожертви «темних віків», щоб реалізувати ідеали істини, краси, свободи і гідності за рахунок людських здібностей, якщо тільки вони належним чином виплекані та здійснені. Нарешті, від Просвітництва до кінця XX століття класична гуманістична освіта стала значною мірою егалітарною, критичною і ліберальною. Її остаточний ідеал, однак, не змінився.

Друга форма гуманістичної освіти найбільш, звичайно, відома як романтичний, натуралістичний підхід. Його перша поява у XVIII столітті постає в листах Руссо, який усвідомлював амбівалентність історичного прогресу, де розвиток енциклопедичного знання поряд із авторитарною освітою і соціальною нерівністю, з тими лихами суспільства, які ведуть до виробництва відчуженої, односпрямованої та зіпсованої індивідуальності буржуа. Руссо представив альтернативну концепцію гарного життя, що приписує досконалість природним схильностям людини і саморегульованому розвитку, безпосередньому і невимушеному здійсненню природних схильностей і вихованню особистості.

Ці нові образи людської досконалості в XIX і XX столітті сприяли змінам в освітній теорії і практиці. У сучасній освітній думці ми віднаходимо основні інтуїції Руссо. До них додали поняття турботи, росту, самоактуалізації особистості, саморегулювання, довіри, досвіду тощо, які потребують демократичного педагогічного клімату, — все це забезпечує умови росту для молодого створіння у його безупинному процесі становлення, що самореалізується. У сумі романтична форма гуманістичної освіти спонукає до намагання формуватися і реалізовуватися на засадах гуманності, вона складається з обережного «розширення» і уважної актуалізації внутрішнього характеру індивідуума.

Третя форма гуманістичної освіти — екзистенціалістська, заснована, головним чином, на філософських поглядах Кіркегора, Ніцше, Гайдеггера, Ясперса, Сартра, Бубера. Екзистенціалістськи орієнтовані педагоги відхиляють класичне поняття людей як «раціональних істот» як також романтичне припущення, що в кожному з нас існує «внутрішня природа» чи «ідентичність», які є особливими і неповторними. Альтернатива, визнана більшістю екзистенціалістів, полягає у тому, що сутністю людини є свобода, у питанні людських цінностей не може звертатися ні до якої зовнішньої сили: чи природної, чи надприродної, тому людина приречена вибирати, визначатися і створити себе як безпосередньо відповідального автора своєї ідентичності. Як зазначав Сартр, людина є тим, що вона створить із себе. У світлі цих філософських і моральних міркувань педагога, що стоять на

екзистенціалістських гуманістичних позиціях, прагнуть гуманізувати студентів, переконуючи їх не прагнути остаточних істин, постійно вибирати, формувати і створювати свою ідентичність на засадах свободи і відповідальності за значення, цінності й події, що становлять як їх публічне, так і приватне життя.

Четверта форма гуманістичної освіти найчастіше пов'язується з критичною педагогікою. Бідність, злочинність, бездомність, наркоманія, війни, екологічні кризи, самогубство, неграмотність, дискримінація жінок і етнічних меншостей, технократична свідомість та розпад громад і сімейств є найбільш невідкладними проблемами, є фактами життя, що безпосередньо впливають на фізичний, емоційний, інтелектуальний і моральний розвиток великої більшості дітей у нашій культурі. Отже, радикальні педагоги вважають, що педагогіка повинна стати більш політичною. Це вимагає ряд змін у освітній системі. Освітня політика і практика мусять мати справу безпосередньо з поняттями влади, боротьби, класу, роду, опору, соціального правосуддя і можливості; викладачі мають прагнути емансипувати й спонукати студентів до критичної свідомості та стверджувальної точки зору, які дають змогу людям контролювати своє життя; викладачі мають боротися разом з усім суспільством за демократизацію школи, де всі діти, незалежно від раси, класу, статі й віку можуть навчатися, Це означає бути здатним брати активну участь у триваючій боротьбі, щоб зробити демократію засобом, який підвищує потенціал і можливості гуманізації суспільного життя.

Незважаючи на розходження серед цих чотирьох форм гуманістичної освіти, вони усі дотримуються точки зору, що є лише один предмет освіти і це — життя в усіх його проявах. Справа гуманістичної освіти — спонукати і вести індивідуумів до життя, відзначеного широким і вдумливим його осмисленням, моральним поведінням і політичною причетністю до процесів, що в ньому відбуваються, розумінням прекрасного в природі і мистецтві. Педагоги-гуманісти повинні далі прагнути розвивати всебічно-освічених і розвинутих людей, чия культура проявляється не тільки в їх широкій обізнаності, але також і в мудрому і відповідальному використанні знання. Гуманістична орієнтація викладачів має виявлятися і у відповідальному особистому життєвому прикладі, у створенні в їхніх освітніх закладах педагогічної атмосфери турботи, довіри, підтримки, діалогу, поваги, справедливості, терпимості, свободи, відповідальності та взаємності. Без цих елементів теорія гуманістичної освіти була б не в змозі стати живою дійсністю для викладачів і студентів. Сучасна модель освіти сягає часів Просвітництва і вичерпує свою дієвість.

Спроби формулювання канонів культури перетворюються на плебісцит популярності творів, оскільки в умовах розмивання гуманістичної парадигми і браку її альтернативи відсутні критерії відбору. На яких засадах освітні заклади мають ієрархізувати культурний доробок? Ситуація свідчить про необхідність осмислення таких питань як співвідношення примусу судження і дії, коли час не терпить баланс логосу і етосу в сучасній культурі, розрив

і суперечність між розвитком символічних практик і дійсністю повсякденного буття, мультикультуралізм чи репресивна ідентичність.

Ситуація з філософією принципово не змінилася з часів Канта, а тому підставою і метою філософії є власне філософствування, продуктом якого є те, що часом називають точним знанням чи шляхом до точного знання. Філософ, як пояснював ще Сократ, повинен бути у відомому розумінні начебто повитухою, тобто він не повинен намагатися породжувати істину, але «усього лише» намагатися допомогти їй вибратися назовні. Істина — це не дитя філософа: філософ не народжує істину, і сам він теж у неї не перетворюється. Філософ залишається філософом — у цьому незмінність його позиції, — а істина залишається істиною, незалежно від того, перебуває вона в стані прихованому чи виявляється в процесі діяльності філософа. І все-таки навряд чи було б правильно говорити, що філософія як діяльність не робить у житті ніяких змін. У результаті початого філософом дослідження він починає розуміти те, який між ним і істиною існує зв'язок. Цей зв'язок виникає у виявленні прихованого, в одкровенні недоступного. У світі нічого не змінюється в результаті діяльності філософа, але щось відбувається. Філософ перестає бути відірваним від істини, філософ і істина відкриваються один одному у взаємній зосередженості. Філософ споглядає потаєне, виявлене у своїй відкритості, а потаєне, виявившись глибинами своєї потаєності, дивиться в очі філософу. Філософ перестає бути самотнім, у нього встановлюється деякий зв'язок з істиною. У результаті такого входження в стан відкритості в зовнішньому світі начебто б нічого не змінюється, але щось виникає між філософом і світом, щось таке, чого до моменту актуалізації думки філософа не було. Виникає якийсь зв'язок, якого не було до акту філософування, тобто до моменту актуалізації думки філософа. І от саме виникнення цього зв'язку і є підставою і метою діяльності філософа. Цей зв'язок встановлюється саме завдяки розуму філософа, яким філософ споконвічно свідомо обмежує свою діяльність. Це означає, що завдяки принциповому і свідомому обмеженню своєї діяльності філософ виявляється здатним перебороти обмеження своєї самотності, своєї відірваності і непричетності світу. Завдяки свідомому інтелектуальному обмеженню своєї діяльності він переборює фундаментальні обмеження свого власного, ні з чим не співвіднесеного, стану. Однак при цьому він не переходить у жодний принципово інший стан, не перестає бути самим собою, — він «усього лише» стає причетним деяким аспектом свого буття деякому іншому стану Буття. Ця причетність чомусь іншому здобувається завдяки свідомому самообмеженню. Філософування, таким чином, — це свідомо установка на самообмеження заради причетності Іншому. Філософ не стає завдяки своєму філософуванню мудрим, він не переходить у якісно новий стан, він тільки тягнеться до мудрості, але тягнеться не завдяки розширенню меж власного «Я», а, навпаки, завдяки його самообмеженню. Філософ любить мудрість, але любить він її не як щось таке, що він хоче собі привласнити, але як те, до чого він хоче бути причетним, чий пильний погляд він хоче відчутти в

самій безпосередній близькості, він любить її як те, з чим він хоче відчутти глибинний, але в той же час відвертий зв'язок.

Це відчуття причетності філософ може передати своїм учням. Для академічної філософії, щоб підтримати себе в цих часах, повинні послідовно переслідуватися дві мети: а) філософія повинна адресуватися до проблем практичного життя, їх філософського осмислення; б) філософи повинні спиратись на матеріал інших академічних дисциплін — соціології, лінгвістики, археології, біології, психології, математики, астрономії тощо. Філософія має звертатися до фундаментальної потреби: переглядати знання і продовжувати запитувати, коли емпіричне дослідження досягло його меж.

Породжуючи знання, філософія може викладатись, роз'яснюватись. Викладання дає змогу зробити доступними філософські думки для тих, хто не хотів би залишатися «за бортом». Фактично, філософія ніколи не була суто особистою справою філософів. Міркуючи про світ, філософ звернений до світу. Наявна традиція викладання філософії в нашій країні є і досі переважно марксистською традицією, однак час і ситуація спонукають до її (цієї традиції) подолання, чи до відходу від неї. Власне, такий відхід відбувається й утворюється те, що варто було б назвати дефіцитом традиції — на місці марксистської упорядкованої філософії, внутрішньо і зовні організованої традиції, на даний момент спостерігається хаос різних думок і підходів, зокрема в галузі викладання філософії. Відсутні чітко позначені школи, тому студент, який вивчає філософію як обов'язковий курс, навіть не знає, до якої, власне, з безлічі філософських шкіл він залучається, не говорячи про відсутність у нього вибору. Питання, що повинне входити до курсу «філософія» у країні, де відсутня чітко виражена власне філософська традиція (начебто марксизму) чи навіть ясно визначені школи, може бути предметом обговорення, як і інші подібні питання, пов'язані з невизначеністю ситуації у філософії «перехідністю» моменту. Відсутність ясно позначених філософських шкіл є недоліком вітчизняної філософії. Створення таких шкіл очевидно неминуче, адже в усьому світі філософія існує саме у вигляді шкіл і шкілок. Напевно, у формуванні власних шкіл, українська (та й уся постмарксистська) філософія приречена орієнтуватися на західні чи східні зразки. Адже на Заході була відсутня ситуація, коли одне вчення визнавалося «єдино вірним». Там тією чи іншою мірою була в наявності свобода думки. Формування шкіл за західними (чи, якщо кому-небудь завгодно — східними) зразками не може починатися з будь-чого іншого, ніж із грамотної презентації згаданих шкіл у навчальному процесі, сприяння чому було б однією з задач модернізації філософської освіти.

Сьогодні було б резонно виходити, насамперед, із розуміння філософії як цілісної культурної системи, у якій кожна течія є лише частковою істиною, що виражає лише одну зі сторін нескінченно багатогранної реальності і тому має рівні з конкуруючими напрямками права на існування. Так само кожен філософський напрям може бути викладений як певний обмежений спосіб пояснення світу, людини й їхніх відносин, що не претендує на універсальність, але в той же час дає змогу розкрити якийсь аспект

досліджуваної реальності. Разом з тим філософію слід представити як єдиний культурний феномен, у якому окремі течії є своєрідним шляхом пошуку істини. Явним анахронізмом є викладання історії філософії, насамперед, з позиції лінійного мислення як боротьби матеріалізму й ідеалізму, діалектики і метафізики. Цей підхід має поступитись принципу взаємодії філософських систем, що не виключає ні полеміки між ними, ні взаємного збагачення.

Подібний підхід до філософії вимагає корінної перебудови форми викладу дисципліни в цілому.

Саме курс сучасної філософії повинен стати основним при вивченні філософії студентом вузу. Він мусить одержати знання про те, як розглядаються в контексті сучасної філософської культури уже відомі йому філософські питання. Курс сучасної філософії, як основа викладання філософії в цілому у вузі, має містити у собі аналіз основних сучасних філософських систем, включаючи сюди як рівноправні складові такі провідні течії як аналітична філософія, феноменологія, постструктуралізм, постмарксистські школи. При цьому є можливість виділити саме ті моменти в кожній із філософських систем, які демонструють оригінальне вирішення основних світоглядних питань, підкреслюючи, що кожне таке рішення варто тлумачити як філософську гіпотезу, котре не виключає інші підходи.

Оскільки сучасні філософські проблеми мають підстави у філософських течіях минулого (марксизм, позитивізм, неотомізм й ін.), розумно було б починати саме з викладу курсу історії філософії. Таким чином, сучасна філософія може в кінцевому рахунку розглядатися як виклад найважливіших філософських систем XIX–XX століть, природно, що передбачає варіативність конкретної номенклатури вчень, що викладаються, у міру розвитку філософії у світі. Вітчизняна філософія при такому підході одержує гідне місце, особливо при висвітленні марксизму, релігійної філософії, екзистенціалізму, завдяки чому усувається нинішня відірваність викладу вітчизняної філософської думки від загальносвітового цілого.

Т. Яцук. «Європейський вибір» в преподавании философии в вузе

Необходимость переосмысления назначения и функций философского знания в современной системе образования в связи с радикальными общественными превращениями в нашей стране актуализирует проблему определения содержания, структуры и направленности материала, который должен составить основу базовых вузовских курсов философии.

«Європейський вибір» як культурно-цивілізаційна орієнтація української перспективи повинен знайти чітке відображення в освітньому процесі, особливо в преподаванні дисциплін соціогуманітарного профіля.

Іменно курс сучасної філософії повинен стати основним при вивченні філософії студентом вузу. Студент повинен отримати знання про те, як

